

Щербіцький Богдан Володимирович,
слухач магістратури Донецького
національного університету
імені Василя Стуса

Науковий керівник:

Мовчан Роман Олександрович,
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса, доктор
юридичних наук, професор

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 240 КК

Предметом злочину, передбаченого ст. 240 Кримінального кодексу України (далі – КК України) в частині порушення правил охорони або використання надр є надра, в частині незаконного видобування корисних копалин місцевого значення – такі копалини у значному розмірі, а в частині незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення – такі копалини.

Надрами визнається частина земної кори, що розташована під поверхнею суходолу та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння (ст. 1 КУпН). Це – об’ємно-площинний простір, що містить корисні копалини, порожні породи, рідкісні мінералогічні, палеонтологічні утворення, ділянки такого простору, які виступають у вигляді природних та техногенних порожнин, ділянки, що використовуються з метою чи без мети видобування корисних копалин, тощо [1, с. 165].

Надра відповідно до ч. 1 ст. 14 КУпН надаються у користування для: геологічного вивчення, у тому числі дослідно-промислової розробки, корисних копалин з подальшим видобуванням корисних копалин (промисловою розробкою родовищ); видобування корисних копалин; будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов’язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, перелік яких встановлюється КМУ, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод, отримання геотермальної енергії (теплової енергії надр), експлуатації підземних споруд, пов’язаної із запобіганням підтопленню навколишнього природного середовища внаслідок закриття шахт; створення геологічних територій та об’єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам’ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади) (крім нафтогазоносних надр); виконання робіт (провадження діяльності), передбачених угодою про розподіл продукції. Відповідно, порушити правила охорони або використання надр особа може й у випадку, коли вона не здійснює

видобування корисних копалин (наприклад, якщо з порушенням встановленого порядку проводиться геологічна розвідка надр, які не містять корисних копалин) [1, с. 166].

Корисні копалини – це природні мінеральні утворення органічного і неорганічного походження у надрах, зокрема будь-які підземні води, а також техногенні мінеральні утворення в місцях видалення відходів виробництва та втрат продуктів переробки мінеральної сировини, які можуть бути використані у сфері матеріального виробництва і споживання безпосередньо або після первинної переробки (пп. 14.1.91 п. 14.1 ст. 14 ПК України). Корисні копалини належать до непоновлюваних природних ресурсів, геологічна швидкість утворення або акумуляції яких є значно меншою, ніж швидкість їх споживання людиною.

У ст. 240 КК України йдеться про видобування корисних копалин, звідки випливає, що в цьому разі мається на увазі вилучення корисних копалин (причому як загальнодержавного, так і місцевого значення) передусім із місць їх природного знаходження (залягання) [1, с. 167].

Корисними копалинами місцевого значення визнаються корисні копалини, які виступають сировиною для хімічних меліорантів ґрунтів (вапняк, гаж, гіпс, сапропель), будівельного вапна та гіпсу (гіпс, вапняк, крейда), а також сировина піщано-гравійна (пісок) та цегельно-черепична (суглинок, супісок), тоді як **корисними копалинами загальнодержавного значення** – горючі копалини, метали, неметали, води (підземні та поверхневі), інертні гази, грізні лікувальні (Перелік корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення, затв. постановою КМУ від 12 грудня 1994 р. № 827; далі у цьому розділі навчального посібника – постанова КМУ № 827).

В абсолютній більшості випадків за ч. 1 (за наявності кваліфікуючих ознак – і за іншими частинами) ст. 240 КК України кваліфікується незаконне видобування двох різновидів корисних копалин місцевого значення – піску та, хоч і значно рідше, суглинку. Стосовно ж корисних копалин загальнодержавного значення, то предметом злочинного промислу найчастіше стає кам'яне вугілля, підземні прісні води, пісок формувальний, туфу, камінь-пісковик, мінеральні води, глиняно-кам'яні суміші, граніт тощо [2, с. 133]. Незаконне видобування бурштину необхідно кваліфікувати за ст. 240¹ КК України.

Даючи правову оцінку діям, які полягають у незаконному видобуванні корисних копалин, необхідно, зокрема, враховувати, що сьогодні той самий вид корисної копалини в одному випадку може бути корисною копалиною місцевого значення, а в іншому – корисною копалиною загальнодержавного значення. Родовища окремих корисних копалин, які загалом віднесені до числа корисних копалин місцевого значення, за рішенням уповноваженого державного органу (Державної комісії по запасах корисних копалин) можуть бути віднесені до числа родовищ корисних копалин загальнодержавного значення. Наприклад, якщо те чи інше родовище піску буде віднесене

до числа родовищ піщано-гравійної сировини, то такий пісок визнаватиметься корисною копалиною місцевого значення, а якщо до числа родовищ неметалічної вогнетривкої чи формувальної сировини або до числа неметалічної сировини для грудкування залізорудних концентратів, то – корисною копалиною загальнодержавного значення. Зазначене стосується і таких корисних копалин, як вапняк, гіпс, сапропель і крейда [1, с. 169].

Водночас, на відміну від згаданого піску, інша корисна копалина зі співзвучною назвою – «пісковик» – згідно з постановою КМУ № 827 безальтернативно визнається корисною копалиною загальнодержавного значення, а тому її видобування незалежно від вартості має кваліфікуватися за ч. 2 (за відсутності кваліфікуючих ознак) ст. 240 КК України.

Так, встановивши, що 11 листопада 2021 р. Особа-1 здійснив незаконне видобування ґрунту, який відповідно до висновку експерта є пісковиком слюдястим з кам'янистим пилом, у спосіб його забору з котловану, Сторожинецький районний суд кваліфікував такі дії за ч. 2 ст. 240 КК України [3], з правильністю чого погодився Чернівецький апеляційний суд [4].

Захисник Особи-1 оскаржив відповідні рішення до ККС ВС, зокрема покликаючись на те, що підсудний видобував пісковик слюдястий, який відноситься до корисних копалин місцевого значення. Однак, розглянувши ці аргументи, судді ККС ВС вказали, що: 1) згідно з постановою КМУ № 827 пісковик є багатоцільовою копалиною загальнодержавного значення, що використовується у декількох напрямках, зокрема як «сировина вогнетривка», «сировина для облицювальних матеріалів (декоративне каміння)», «сировина для буттового каменю»; пісковик кварцитовидний є видом пісковіку, що використовується як «сировина для виробництва кристалічного кремнію»; 2) пісковик не входить до переліку корисних копалин місцевого значення, затв. постановою КМУ № 827. Зважаючи на це, касаційна скарга захисника Особи-1 була залишена без задоволення [5].

Незаконне видобування корисних копалин місцевого значення визнається кримінальною протиправним лише за умови, якщо воно вчинене у **значному розмірі**, тобто тоді, коли вартість корисних копалин у 30 і більше разів перевищує НМДГ (примітка ст. 240 КК України). У випадку, коли відповідна вартість є меншою, вчинене необхідно визнавати адміністративним проступком (ст. 47 КУпАП). Однак, якщо це діяння створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, то воно має розглядатись як кримінально протиправне порушення встановлених правил використання надр (ч. 2 ст. 240 КК України). Адже: 1) згідно з переліком видів надрокористування видобування корисних копалин є одним із таких видів; 2) порушення саме правил надрокористування утворює об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, у частині порушення встановлених правил використання надр [1, с. 171].

На відміну від ч. 1, у ч. 2 ст. 240 КК України не передбачено мінімальної вартості (криміноутворювального показника) корисних копалин загальнодержавного значення, незаконне видобування яких тягне кримінальну відповідальність. Однак у випадках, коли така вартість є мізерною, правозастосовний орган може визнати скоєне діяння малозначним (ч. 2 ст. 11 КК України) і, відповідно, визнати його адміністративним проступком (статті 47, 48, 91² КУпАП).

Вознесенським міськрайонним судом Миколаївської області встановлено, що Особа-1, будучи директором колективного підприємства «Вознесенська харчосмакова фабрика», в період з 1 жовтня 2009 р. по 28 січня 2010 р. при зупиненні спеціального дозволу на користування надрами ділянки родовища Вознесенського родовища, де знаходиться свердловина № 930, організував і здійснив видобування з неї корисних копалин загальнодержавного значення – 209 м³ мінерально лікувально-столової води. У подальшому зазначений об'єм води був використаний для задоволення господарсько-побутових потреб підприємства – роботи опалювальної системи. Врахувавши те, що на момент постановлення вироку діяла нова редакції ст. 23 КУпН (набула чинності 14 січня 2011 р.), яка передбачає право для землевласників і землекористувачів у межах наданих їм земельних ділянок на видобування без спеціальних дозволів та гірничого відводу підземних вод для власних господарсько-побутових потреб, питного водопостачання, за умови, що продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 м³ на добу, суд зробив висновок про те, що дії Особи-1, хоч формально і містять ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, через малозначність не становлять суспільної небезпеки, оскільки не заподіяли і не могли заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [6].

У наведеній вище ситуації вбачається «локальна» зміна обстановки, через що кримінально-правове реагування на дії Особи-1 мало б набути вигляду застосування ст. 48 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки» [1, с. 173].

У судовій практиці зустрічаються випадки, коли, попри, здавалося б, очевидну «мізерність» вартості незаконно добутих корисних копалин, вчинене не розцінюється як малозначне діяння.

Так, в одній зі справ встановлено, що 22 січня 2015 р. Особа-1 здійснив незаконне видобування буритину-сирцю в лісовому масиві кварталу № 59 Немовицького лісництва поблизу с. Гута-Перейма Сарненського району Рівненської області. Незважаючи на те, що в результаті відповідних незаконних дій було видобуто лише 8,54 г буритину-сирцю вартістю 6 грн 83 коп., Сарненський районний суд Рівненської області визнав Особу-1 винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України [7]. Законність цього рішення згодом була підтверджена не лише Апеляційним судом Рівненської області [8], а й ККС ВС [9].

Предметом аналізованого злочину є корисні копалини місцевого та загальнодержавного значення в їхньому природному стані. Заволодіння такими копалинами у спосіб їх незаконного видобування має кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 240 без додаткового інкримінування статей КК України про відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності. Проте обернення на свою користь або користь інших осіб природних ресурсів, вилучених із надр завдяки вкладеній праці людини, потрібно розглядати як кримінальне правопорушення не проти довкілля, а проти власності [1, с. 174].

Корисні копалини визнаються майном і тоді, коли вони знаходяться (відокремлені) у промисловій зоні гірничого підприємства. Не дивлячись на те, що природні ресурси в цьому разі перебувають у непорушному природному стані, не вилучені з довкілля, у них вкладено людську працю і матеріальні ресурси. Тому ці корисні копалини вилучені з безпосереднього зв'язку з довкіллям, включені у виробничий процес та, як наслідок, перетворились у предмет кримінальних правопорушень проти власності [1, с. 174].

Список використаних джерел

1. Кримінальні правопорушення проти довкілля (основні положення кримінально-правової характеристики) : навч. посіб. / О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, Р. О. Мовчан, Є. О. Письменський ; за ред. О. О. Дудорова, Р. О. Мовчана. Київ : Норма права, 2024. 468 с.

2. Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. 411 с.

3. Вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 11 січня 2022 р. у справі № 723/5055/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102497487>.

4. Ухвала Чернівецького апеляційного суду від 18 березня 2022 р. у справі № 723/5055/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103702385>.

5. Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18 січня 2023 р. у справі № 723/5055/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108582830#>.

6. Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 2 грудня 2011 р. у справі № 1407/1-306/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68529797>.

7. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 20 травня 2016 р. у справі № 572/1493/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61501130>.

8. Ухвала Апеляційного суду Рівненської області від 12 жовтня 2016 р. у справі № 572/1493/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61986939>.

9. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 вересня 2018 р. у справі № 572/1493/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76930410>.